

УДК 327.8 (100)

М. Фесенко, канд. політ. наук, старш. наук. співроб.
ДУ "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ СВІТ-СИСТЕМИ І НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

У статті розглянуто понятійно-категоріальний апарат проблеми консолідації суб'єктів світ-системи у формуванні нового міжнародного порядку. Він слугує найважливішим компонентом логічно упорядкованого знання і є сукупністю понять, категорій і термінів, які дозволяють в узагальненій формі відобразити явища, а також зв'язки між ними шляхом фіксації їх істотних властивостей, ознак і закономірностей. Поняття є найважливішою логічною формою, яке дає можливість виявити суттєві, найбільш стійкі і повторювані зв'язки між явищами і процесами. Досліджено такі поняття, як "консолідація", "світовий порядок", "міжнародний порядок", "глобальний порядок", "світова політика", "міжнародна політика", "глобальна політика", "світ-системний підхід (аналіз)", "світ-система", "суб'єкти світ системи".

Ключові слова: консолідація, світовий порядок, міжнародний порядок, світова політика, міжнародна політика, глобальна політика, світ-система, світ-системний підхід, суб'єкти світ системи.

Дослідження проблеми консолідації суб'єктів світ-системи потребує визначення спочатку етимології самого терміну "консолідація". В цілому, в політологічній літературі дослідження процесу консолідації є відносно новим. Термін консолідація походить від лат. "Consolidatio", що означає зміцнювати, укріплювати, інтегрувати, зрощувати, об'єднувати. Варто зазначити, що термін консолідація використовується, як в технічних так і гуманітарних науках. У гуманітарних науках він найбільш поширений в правознавстві та економіці. Політична консолідація – це зміцнення, чого-небудь; об'єднання, згуртування окремих осіб, груп, організацій для посилення боротьби за спільні цілі.

В контексті дисертаційного дослідження подаємо авторське розуміння категорії "консолідація" – об'єднання зусиль суб'єктів світ-системи, спрямованих на подолання існуючих та запобігання можливих кризових явищ на глобальному рівні управління міжнародною системою з метою її подальшого стабільного розвитку. Важливим елементом консолідації є згода і консенсус, що засновані на довірі і безмежній стабільного світового розвитку суб'єктів світ-системи.

Політичну консолідацію найчастіше розглядають як об'єднання політичних сил, суб'єктів політики для вирішення спільних завдань або реакцію на політичні дії. Політична консолідація є формою політичної взаємодії, яка призводить до об'єднання зацікавлених груп та суб'єктів політики з метою досягнення спільних завдань. Наприклад, консолідація політичних націй, народів, етносів; консолідація політичних партій, громадських рухів, парламентаріїв і парламентських фракцій. В основі консолідації є близькість завдань і цілей, принципів взаємовідносин, а також політичної практики. На відміну від інтеграції, консолідація не приводить до виникнення нових організаційних утворень. Політична консолідація втілюється в усвідомлених, політично мотивованих і організованих діях. Інакше кажучи, політична консолідація, на відміну від інтеграції, існує на рівні свідомості. Політичний процес консолідації суспільства призводить до позитивних змін в політико-владних і громадських структурах, забезпечує розвиток країни і суспільства. Політично консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною приналежністю, різним соціальним і культурним станом, політична діяльність може бути спрямована як на підтримку існуючої політичної системи, так і на її трансформацію [1].

На сьогоднішній момент в політології найчастіше термін "консолідація" вживається разом з демократизацією – консолідація демократії. Вона може бути визначена як складний і багатоплановий процес зміцнення інститутів демократії, розвитку та закріплення демокра-

тичних цінностей, поведінкових норм і установок в свідомості індивідів і соціальних груп, що знаменує завершення транзиту та затвердження стабільної демократичної політичної системи. Консолідація розпадається на два етапи: негативну консолідацію, тобто стримування, зниження, якщо не усунення, будь-яких серйозних викликів демократії, і позитивну консолідацію – впровадження і закріплення демократичних цінностей і установок в свідомості і поведінці мас і еліт [2, с. 20].

Процес консолідації демократії виступає в якості найважливішого об'єкту дослідження політичної транзитології – особливого напрямку порівняльної політології, що вивчає перехідні процеси в різних країнах. Теорія консолідації демократії, передбачає вивчення факторів і механізмів закріплення позитивної динаміки демократичного розвитку [3, с. 3].

Наразі вважаємо за необхідне розглянути категорію "порядок" в науці про міжнародні відносини. Вона відноситься до тієї невеликої групи наукових понять, значення і актуальність яких істотно вище, ніж їх ступінь розробленості. На даний момент залишається відкритим питання про співвідношення термінів "світовий порядок", "міжнародний порядок" і "глобальний порядок". Вважаємо, що категорія "порядок" може мати відношення до трьох різновидів планетарної політики: світової політики, міжнародної політики і глобальної політики. Залежно від "приналежності" можемо виокремити відповідно світовий, міжнародний і глобальний порядки.

Світовий порядок відноситься до сфери світової політики. Коли ж мова йде про міжнародну або глобальну політику, що відрізняються від неї сферами політичної реальності, то точніше використовувати термін "міжнародний порядок" або "глобальний порядок", відповідно. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє усунути існуючу термінологічну плутанину. Міжнародну, світову і глобальну політику об'єднують спільні суб'єкти. Для суб'єктів всіх цих видів політики характерні такі якості: вони мають здатність самостійно визначати свої цілі і інтереси; вони здатні мобілізувати людські та матеріальні ресурси для досягнення цих цілей і реалізації даних інтересів; масштаб їх діяльності дозволяє вплинути на інших суб'єктів світ-системи. Разом з тим, об'єкти, сфери реальності міжнародної, світової та глобальної політик суттєво різняться [4].

Головним чинником появи поряд з міжнародною політикою таких феноменів, як світова політика і глобальна політика є глобалізація, тобто процес становлення цілісного світу, процес перетворення людства в глобальну спільність або "перетворення людства в єдину структурно-функціональну систему, побудовану за ієрархічною ознакою – так, що найрозвинутіші в економі-

чному й науково-технічному відношенні країни Заходу та, частково, Далекого Сходу, стають беззаперечними гегемонами нового глобального, постіндустріального та інформаційного світу" [5, с. 652]. В умовах глобалізації держави виявляються вимушеними відкривати "двері своїх національних кварталів" [6, с. 99].

Сфера світової політики має, хоча і не такі формальні, як сфера міжнародної політики, інститути, тоді як інституціоналізація глобальної політики ще не відбулася, оскільки до теперішнього часу не створено жодних інституцій, яким би повноваження делегувалися безпосередньо більшості мешканців планети, а не посередниками в особі держав або будь-яких організацій. Світова політика базується не на ідеї повної десуверенізації держави, як глобальна політика, а на ідеї розмивання або обмеження державного суверенітету, званим часто-густо "пом'якшеним" або "зменшеним" [7; 8]. Держава втрачає лише монополію, але не право на контроль за процесами, що відбуваються в межах його території. Світова політика припускає зовнішнє втручання у внутрішні справи тієї чи іншої держави не тільки під приводом збереження міжнародної безпеки, як то має місце в міжнародній політиці, а й під приводом захисту інтересів громадян такої держави. Приводом для втручання вважається не тільки реальна, а й потенційна загроза (превентивний інтервенціонізм [9, с. 44]. Симптоматично, що кінцевою метою інтервента є не руйнування держави, хоча це виявляється проміжним результатом, а створення нової, що б більшою мірою відповідало його уявленню [4].

У світовій політиці суверенітет втрачає те значення, яке він має у міжнародній політиці, іноді навіть перетворюючись в деструктивний чинник, що вимагає зовнішнього втручання. Пріоритет прав людини отримує пріоритет над державним суверенітетом, що надає право здійснити агресію проти держави, яка зневажає ці права ("гуманітарна інтервенція"), і піддає його лідерів і провідних політиків судовому переслідуванню, незважаючи на відсутність міжнародної правової бази ("творчий арешт") [10, с. 24-26]. У світовій політиці на роль суб'єктів активно претендують поряд з державними акторами і недержавні, які всі разом формують неієрархічну, мережеву структуру. Тому не випадково, що чимало дослідників асоціюють світову політику перш за все з цим видом суб'єктів світ-системи [11, 12, 13]. На відміну ж від світової політики, міжнародна політика є сферою діяльності, що пов'язана зі стосунками держав (інституціональним символом міжнародної політики можна назвати ООН, МВФ і Світовий банк, тоді як світової політики – Групу семи, Групу двадцяти і Банк міжнародних розрахунків (МБР), а глобальна політика – зі взаємовідношенням мешканців планети безвідносно до традиційних політичних одиниць [4]. Варто підкреслити, що в контексті нашого дисертаційного дослідження саме цей тип планетарної політики стосується питань консолідації суб'єктів світ-системи для вдосконалення механізмів глобального управління, що може вирішити частину глобальних проблем людства.

Категорії "міжнародний порядок" та "світовий порядок" вводиться в науковий обіг на межі XIX-XX ст. На переконання більшості вчених поняття "міжнародний порядок" потрібно відрізнити від "світового порядку". З цього приводу українська дослідниця О. Копель зазначає, що "Традиційно поняття "міжнародного порядку" пов'язують з міждержавними відносинами, що не передбачає втручання держав у внутрішні справи інших держав, зокрема у контексті прав людини. Світовий порядок найчастіше розглядають як прийнятий всіма устрій, що виник в результаті відмови кожного від абсо-

лютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей, як правовий устрій світу шляхом політичної форми. За таких умов "міжнародний" (міждержавний) порядок може існувати і без наявності світового порядку". Він перейде в якісно новий стан "світового порядку" лише тоді, коли до процесу порядкутворення будуть залучені абсолютно всі суб'єкти світ-системи, а відносини поміж ними будуть регулюватися за допомогою єдиних для всіх норм, правил і механізмів підтримки цього порядку на основі критеріїв, що відповідають потребам усіх суб'єктів світ-системи [14].

Світовий порядок є вищим, глобальним рівнем структурної організації міжнародних відносин. Він неможливий без створення ефективних процедур міжнародної співпраці, які передбачають особливий міжнародний порядок, що відповідає загальним основним цілям і цінностям усіх держав та їх громадян. Отже, йдеться про відмінності між правами держав і правами людини, змістом світового порядку є базові потреби людства. Міжнародний порядок в такому розумінні є ядром світового порядку [14]. О. Копель пропонує під "міжнародним порядком" розуміти ідентифіковану за часом, в фізичному та міжнародно-політичному просторі структуру взаємозв'язків, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародної системи на певному історичному етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цієї системи, які відповідають потребам найвпливовіших суб'єктів міжнародної системи даної історичної епохи. Він створюється поміж складовими елементами міжнародної системи в процесі їх внутрішньої взаємодії та під впливом зовнішнього середовища [14].

Одне з найкращих комплексних визначень надають російські вчені Г.П. Аніліоніс та Н.А. Зотова: "Під світовим порядком прийнято розуміти характер взаємозв'язків країн, заснованих на системі норм та правил, вироблених світовим співтовариством та регулюючих відносини держав та інших суб'єктів міжнародних відносин на тому чи іншому етапі розвитку, а також на різних ієрархічних рівнях цих відносин" [15, с. 183].

Низка дослідників розглядає міжнародний порядок як структуру міжнародних відносин. Особливо це характерно для представників реалістичної та неореалістичної шкіл науки про міжнародні відносини. На їхню думку, саме структура впорядковує взаємовідносини між суб'єктами світової політики, формує зразки поведінки [16, с. 66]. При цьому головним у структурі міжнародної системи вважається співвідношення сил провідних держав, ієрархія відносин між ними. Враховуючи той факт, що міжнародна система є різновидом соціальної системи, що функціонує завдяки діяльності людей, є підстави припустити, що порядок є реалізацією їх потреб. В його основі покладено головним чином потреби в безпеці і виживанні. Якщо міжнародні актори у своїй зовнішньополітичній діяльності не будуть дотримуватися певних правил, взаємини між ними набудуть не передбачуємого характеру, що може загрожувати самому існуванню життя на Землі. Саме з цієї причини людство постійно намагається певним чином упорядкувати міжнародні відносини, що виявляється, зокрема, у розвитку міжнародного права, створенні міжнародних організацій, посилення їх ролі в стабілізації світової політики [17, с.33].

Необхідно особливо підкреслити, що порядок іманентний міжнародній системі, оскільки в зв'язку зі складними процесами, що відбуваються в світі, широкого поширення набули настрої "катастрофізму", настання світового безладу [18, с.16]. Насправді ситуація не настільки песимістична, оскільки впорядкованість,

організованість не віддільні від соціальних систем, включаючи міжнародну [19].

Розглянувши категорію "порядку" і відповідно її поєднання з категоріями "світова політика", "міжнародна політика" і "глобальна політика" перейдемо до короткого розгляду таких понять, як "світ-система" і "світ-системний підхід (аналіз)".

В цілому світ-системний підхід (світ-системний аналіз) – макроісторична парадигма дослідження, яка розглядає соціальну еволюцію економік, історичних систем і цивілізацій як структурний взаємозв'язок в межах широкомасштабної історико-географічної спільності, так званої "світ-системи". У широкому сенсі світ-системний підхід – це сукупність історичних, економічних, соціально-філософських досліджень і практик, орієнтованих на проблематику вивчення історії людства і формування сучасного соціального порядку як глобальної інтегрованої ієрархічної системи [20].

Сучасний філософський словник дає наступне визначення світ-системного підходу: "Світ-системний підхід – це стратегія діяльності і пізнання, що моделює сучасну історію 1) як систему взаємодій між різними соціальними суб'єктами (регіональними союзами, державами, товариствами, культурами, етнічними та релігійними групами, між людських індивідів), 2) представляє людську спільноту як історично мінливу систему, 3) як систему зв'язків, що стають в процесі оформлення сучасного соціального світу" [21]. На відміну від попередніх соціологічних підходів, в рамках яких теорії соціальної еволюції розглядали розвиток насамперед окремих співтовариств, світ-системний підхід полягає в дослідженні соціальної еволюції всього суспільства. Світ-системний підхід на відміну від цивілізаційного розглядає не тільки еволюцію окремих соціальних систем однієї цивілізації, а й системи, що включають всі цивілізації світу [22, с. 124].

Виходячи зі світ-системного підходу світ-система – це глобальна соціальна система зі своїми кордонами, структурами, елементами, правилами легітимації і ієрархічністю; вона має певну тривалість "життя", протягом якого деякі її властивості змінюються, а інші залишаються стабільними. Процеси функціонування світ-системи як матеріально-економічного утворення мають властивості самопідтримки на основі широкого функціонального і географічного поділу праці, культурного різноманіття тощо, а динаміка її розвитку має переважно внутрішньосистемний характер [23].

Світ-системи є цілісними соціальними системами (не обов'язково глобальними), складовими яких виступають культурні, нормативні, економічні, політичні й військові зв'язки, обмежені територіальною мережею упорядкованого обміну матеріальними благами [24]. На переконання І. Валерстайна "світ-система" – обмежена в просторі і часі, цілісна, інтегрована сукупність структурних одиниць – співтовариств (світ-імперій, світ-економік, цивілізацій, суперетносів тощо), в рамках якої всі об'єкти і елементи структури пов'язані загальною логікою економічних, політичних, і інших взаємозв'язків, утворюючи внутрішній ієрархічний порядок. Світ-система – це альтернативна можливість організації матеріального світу: не суспільство, не національна держава, а особлива одиниця аналізу горизонтальних зв'язків між історичними спільнотами і, в цілому, між історико-географічними регіонами, етносами, економіками [25, с. 114].

Важливою особливістю є те, що світ-система визначається як утворення з єдиним розподілом праці та множинністю культурних систем [26, с.7, 75]. Світ-система без єдиної політичної системи є світ-економікою. Вона включає множину політичних і куль-

турних систем, які не є економічно саморегулятивними, а навпаки, взаємозалежними у сфері економічних відносин. Єдиний поділ праці у ній означає, що різні регіони залежать від економічного обміну з іншими регіонами для постійного й плавного забезпечення потреб цих регіонів, тільки світ-система, на відміну від її частин, є самодостатньою у сенсі стабільного забезпечення власних потреб [27, с. 74].

Натомість глобальна світ-система є відносно самостійною цілісністю з просторово-часовими межами. За І. Валерстайном, в процесі історичного розвитку існувало три типи систем: 1) міні-системи, характерні для первіснообщинного ладу, які відповідають поняттям роду або племені. Вони недовговічні – період життя всього декількох поколінь людей – локальні елементи світ-системи більше не існують; 2) світ-імперії, складаються з декількох локальних культур, приєднаних шляхом завоювання (наприклад, Стародавній Єгипет, Стародавній Рим, Росія епохи кріпосного права або Османська імперія). Світ-імперії характеризуються переважанням сільськогосподарського виробництва, наявністю розвинутого військово-бюрократичного правлячого класу, перерозподільним способом виробництва; 3) світ-економіки – це частина світу або весь світ, які є єдиним економічним цілим, де саме економіка стає головною сферою суспільної діяльності. Вона представлена незалежними державами-націями з капіталістичним способом виробництва – Європа від Нового часу до наших днів, США, Японія та ін. [23].

Важливо відрізнити світову систему (англ. world system, без дефіса), що характеризує весь світ у цілому, від світ-системи (англ. world-system, з дефісом), що є структурною одиницею світової системи. Світ-імперії включають дві і більше етнічні нації з різними культурними традиціями, пов'язані примусовим присвоєнням додаткового продукту (обов'язком сплачувати данину) і перерозподілом останнього на користь правлячого класу в політичних цілях. Головною ознакою світ-імперії є територіальна обмеженість основних економічних зв'язків кордонами держав. Зміни у світ-імперіях відбуваються за схемою циклічного розширення і стиснення, як просторового, так і часового [28, с.124].

Важливо також відрізнити світ-економіку від світової економіки. На відміну від світової економіки, яка за визначенням співпадає з усім світом, світ-економіка являє собою самодостатнє економічне утворення, яке є лише частиною світу, що прагне поширитися на весь простір.

Світ-економіки існують над політичними, культурними і релігійними кордонами і характеризуються трьома ознаками: 1) вони займають визначений географічний простір, кордони якого можуть коливатися; 2) у них завжди наявні один або декілька полюсів, центрів тяжіння або економічні столиці; 3) навколо цих центрів утворюються концентричні зони: навколо центру (чи ядра) розташовуються області "серединної зони" напівпериферійного типу, далі ближня і далека периферія І, нарешті, зовнішній простір. Найсуттєвішими відмінностями між світ-імперіями та світ-економіками є такі: – світ-імперія має тільки одне ядро; у світ-економіці ядром може виступати як одна держава, так і декілька; – світ-імперія завжди обмежується кордонами тільки однієї цивілізації. Світ-економіка здатна охоплювати декілька цивілізацій; – інтегруючим чинником у світ-імперії є примус, політична та військова сила. Світ-економіки формуються добровільно, виходячи із економічної доцільності розвитку міждержавного обміну товарами та послугами; – якщо для існування світ-імперії вирішальне значення має наявність сильного у політичному, економічному, військовому аспектах ядра (центру), то,

говорячи про світ-економіку, наявність розвинених держав центру лише констатується. Акцент робиться на стійкість економічних зв'язків у системі [28, с. 124-125].

Світ-економіка має трирівневу структуру. В її центрі, або ядрі, знаходяться високорозвинені держави, які домінують в економічних відносинах, отримують додаткові прибутки зі світового поділу праці, що визначають світову політику. Ядро світ-системи складається з декількох держав, тобто фактично "соціоісторичних організацій". Але вони не є рівноправними, оскільки одна з них є гегемоном. Історія ядра – це історія боротьби за гегемонію між декількома претендентами, перемоги одного з них, його панування над світ-економікою і подальшого його занепаду. Проте вважається, що взаємовідносини ядра і периферії є головними в межах світ-системи. Їх сутність полягає в тому, що держави ядра безоплатно привласнюють надлишок, створений в країнах периферії. Периферію світ-економіки становлять країни, які постачають сировину країнам ядра і тому економічно і політично залежні від останніх. Напівпериферійні країни світ-економіки займають проміжне положення між державами ядра і периферії (держави Центральної, Східної Європи, країни Південно-Східної Азії, що прискорено розвиваються, Україна, Росія) [23].

Розглянувши категорію "світ-система" видається логічним дослідити суб'єктів світ системи. В роботі вживається термін суб'єкти світ-системи, оскільки провідним підходом є світ-системний аналіз. Однак вважаємо, що ця категорія близька до загальноприйнятих – актор та учасник міжнародних відносин. Враховуючи той факт, що світ-системний аналіз знаходиться в полі світової політики до суб'єктів світ-системи поряд з державними учасниками належать також недержавні, які діють в межах світової системи, світ-систем та світ-економік. Серед недержавних учасників міжнародних відносин виокремлюють міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші громадські сили та рухи, що діють на світовій арені. Зростання їх ролі і впливу відносно нове явище в міжнародних відносинах, характерне для другої половини ХХ ст.

В цілому в немарксистських концепціях міжнародних відносин головна увага приділяється таким поняттям, як "світ-система" і "світ-економіка", держава ж є лише зручним інституційним посередником пануючого в міжнародному масштабі класу, покликаним забезпечити його домінування над світовим ринком [29]. Дослідження представників неомарксизму орієнтовані на вивчення розвитку світової системи, яка формується, в першу чергу, провідними державами. Завдяки технологічному відриву і значній військовій могутності вони володіють інструментами тиску на інших суб'єктів світ-системи та можливість визначати світову політику в цілому. Однак абсолютизувати ступінь їх домінування було б помилковим. Проте саме в розвинених державах відбувається генерація інновацій, які охоплюють не тільки науково-технологічну, а й політичну сферу. На підставі цього закономірно припустити, що основні тенденції трансформації сучасної світ-системи закладаються провідними державами. Не можна заперечувати можливість зародження нових тенденцій в інших державах, однак для їх втілення вони не володіють достатніми, в порівнянні з провідними державами, ресурсами [30].

Отже, в соціології міжнародних відносин для позначення носіїв або учасників соціальних відношенні склалися кілька термінів. З них найбільш широким за своїм змістом є термін "соціальний суб'єкт" індивід група, клас або спільність людей, що вступають між собою у відносини, тобто взаємодіють один з одним з приводу і / або за допомогою того чи іншого об'єкта. Один з основних

критеріїв виділення суб'єкта це його націленість свідомістю і здатність до дії.

Найбільш вживаним терміном, яким у науці про міжнародні відносини прийнято позначати учасників взаємодії на світовій арені, є термін "актор". В українському перекладі він звучав би як "актор". І дійсно, деякі зарубіжні автори іноді нагадують про це його значення. В цьому контексті, Б. Расет і Х. Старр підкреслюють, що "Шекспір уявляв собі весь світ як велику сцену, а людей її акторами". Однак, з огляду на те, що значення терміна "актор" в українській мові є набагато вужчим, більш конкретним, а також те, що в цьому своєму конкретному, вузькому значенні в науці про міжнародні відносини він практично не вживається, у вітчизняній літературі прийнято термін "актор" [31].

Б. Расет і Х. Старр відзначають, що термін "актор" має цілий ряд переваг. По-перше, він відображає широкий спектр взаємодіючих спільнот і тому є досить всеосяжним. По-друге, використовуючи його, акцентується увага на поведінці спільнот. Тим самим цей термін допомагає зрозуміти сутність спільноти, що поводить себе певним чином і здійснює певні дії. По-третє, він допомагає зрозуміти те, що "різні актори грають різні ролі: деякі з них займають авансцену і є "зірками", тоді як інші залишаються не більше ніж статистами або ж членами хорошої групи. І тим не менше, всі вони беруть участь в створенні закінченої вистави на світовій сцені" [32, с.72].

Значущою віхою в міжнародних дослідженнях з питань учасників, акторів міжнародних відносин виявилася публікація в 1972 р. монографії під редакцією Дж. Най і Р. Кохейна "Транснаціональні відносини та світова політика". Автори сформулювали ідею трансформації Вестфальської моделі світу під впливом діяльності недержавних транснаціональних акторів. Тим самим було покладено початок одному з напрямків неолібералізму – транснаціоналізму, або плюралізму. Дж. Най і Р. Кохейн розширили уявлення про "акторність" на міжнародній арені. Поряд з державами як акторів світової політики почали виступати недержавні учасники. Дж. Най і Р. Кохейн вже на початку 1970-х рр. побачили мережевий ефект впливу недержавних акторів на світову політику. Вчені наочно продемонстрували ідею, що була сформована про трансформацію політичної моделі світу. Вона полягала у тому, що до міждержавної взаємодії додавалася транснаціональна взаємодія інших акторів [33].

На переконання представників більшості теоретичних напрямків і шкіл типовими міжнародними акторами є держави, а також міжнародні організації. В цьому контексті, М. Каплан розрізняє три типи міжнародних акторів: національний (суверенні держави), транснаціональний (регіональні міжнародні організації, наприклад НАТО) і універсальний (всесвітні організації, наприклад ООН) [34]. М. Мерль у якості типових міжнародних акторів розглядає держави, міжнародні організації та транснаціональні сили (наприклад, мультинаціональні фірми, а також світову громадську думку) [35]. Ф. Брайар і М.-Р. Джалілі додають до цих трьох типів інших потенційних акторів – національно-визвольні рухи, регіональні і локальні спільноти: наприклад, Європейська Рада комун, Європейська Конференція місцевих органів влади [36, с. 31]. Дж. Розенау вважає основними міжнародними авторами держави, підсистеми (наприклад, органи місцевої адміністрації, що володіють певною автономією в міжнародній сфері), транснаціональні організації (такі, як, наприклад, компанія з виробництва мікросхем "Європейські кремнієві структури", що існують поза межами національної юрисдикції), когорти (наприклад, етнічні групи, церкви тощо), рухи [37]. Разом з тим з наведених прикладів зрозуміло, що вчені одностайні

відносно основних типів міжнародних акторів, які стосуються перш за все держав і міждержавних (міжурядових) організацій. Відносно питання про інших учасників міжнародних відносин, то воно залишається предметом теоретичних розбіжностей [31].

На переконання російської дослідниці М. Лебедевої з акторами світової політики відбуваються інтенсивні зміни, які відобразилися в наступному: 1. Масштаби транснаціоналізації (іншими словами, масштаби діяльності за межами національних кордонів однієї держави) стали величезними. Міжнародних неурядових організацій за різними оцінками налічується від 7 000 [38] до 30 000 [39];

2. Поряд з процесом транснаціоналізації спостерігається процес гібридизації акторів, а також переплетіння їх функцій. Сутність цього полягає в тому, що, по-перше, стає неможливо чітко розділити акторів на державних і недержавних. Особливо інтенсивно цей процес став розвиватися в ХХІ ст. Створюються різного типу партнерства, а саме: держави і бізнесу, неурядових організацій та держави, бізнесу та неурядових організацій тощо По-друге, одночасно відбувається розмивання специфіки функцій конкретних акторів;

3. Кардинальні зміни спостерігаються на рівні ключових акторів міжнародних відносин – держав. По-перше, відбувається розшарування ресурсного потенціалу держав. Поряд з самостійним військово-політичним ресурсом все більш чітко виділяються різні види економічного ресурсу, а також соціально-гуманітарний ресурс. По-друге, відбувається розшарування держав, які знаходяться в єдиній політичній системі – Вестфальській, по відношенню до самої цієї системи. "З'являються держави переважно вестфальські, переважно поствестфальські (країни ЄС), переважно довестфальські (наприклад, Сомалі)". У кожній з цих категорій є власні держави-актори світової політики. По-третє, отримує розвиток феномен "трансдержавності". Його сутність полягає в тому, що різні міністерства і відомства починають активно взаємодіяти зі своїми партнерами за кордоном;

4. З'являються нові феномени, які яскраво демонструють "акторність" недержавних структур і організацій;

5. Останнім часом все частіше спостерігаються процеси утворення нових акторів світової політики, або учасників, які все ближче підходять до цієї категорії [40].

Список використаних джерел

- Луцишин Г. І. Национальная консолидация общества: теоретико-методологические проблемы исследования [Електронний ресурс] / Г. І. Луцишин / Национальный университет. "Львовская политехника", Львов. – Режим доступу: archive.nbu.gov.ua/Portal/.../SL5_doc.pdf
- Pridham G. Dynamics of Democratization / G. Pridham – London and New York : Continuum, 2000. – 367 p.
- Хинтба И. Р. Консолидация демократии: сущность, факторы, модели. [Текст] : автореф. дис... канд. полит. Наук : 23.00.02/ Хинтба Ираклий Ревазович ; Российский университет дружбы народов. – Москва, 2009. – 31 с.
- Емузова Э.А., Косов Г.В. Мировой, международный и глобальный порядки: к вопросу о соотношении понятий [Електронний ресурс] / Э.А. Емузова, Г.В. Косов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – Июль 2016. – Режим доступу: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=4584%3A2016-07-06-19-31-16&catid=118%3Aiu&Itemid=161
- Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. – 2 – е изд. – К. : Феникс, 2004. – 760 с.
- Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных американских концепций). – М. : РОССПЭН, 2005. – 374 с.
- Clunan A.L., Trinkunas H.A. Conceptualizing Ungoverned Spaces: Territorial Statehood, Contested Authority, and Softened Sovereignty // Ungoverned Spaces: Alternatives to State Authority in an Era of Softened Sovereignty / Ed. by A.L. Clunan, H.A. Trinkunas. Stanford: Stanford University Press, 2010. – P. 17-33.
- Brown W. Walled States, Waning Sovereignty / W. Brown. New York : ZoneBooks, 2010. – 167 p.
- Косолапов Н.А., Соловьев Э.Г., Войтоловский Ф.Г. Становление, эволюция и идеологические основы глобального управления / Глоба-

льное управление: возможности и риски / Под ред. В.Г. Барановского, Н.И. Ивановой. – М.: ИМЭМО РАН, 2015. – С. 10-61.

10. Комлева Н.А. Поствестфальский мировой порядок как системная угроза национальной безопасности современных государств / Н.А. Комлева // Известия Уральского федерального университета. Серия 3. Общественные науки. – 2013. № 3. – С. 19-29.

11. Risse T. Transnational Actors and World Politics / T. Risse // Handbook of International Relations / Ed. by W. Carlsnaes, T. Risse, B.A. Simmons. Thousand Oaks: Sage, 2013. – P. 426-452.

12. Price R. Transnational Civil Society and Advocacy in World Politics / R. Price // World Politics. 2003. – Vol. 55. – № 4. – P. 579-606.

13. Daphne J., Wallace W. Non-State Actors in World Politics: A Framework // Non-State Actors in World Politics / Ed. by J. Daphné, W. Wallace. Basingstoke: Palgrave, 2001. – P. 1-20.

14. Копель О. Концепції організації міжнародних систем / О. Копель // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Випуск 37. – С. 4-8 – Режим доступу <http://www.stationline.org.ua/filologiya/93/16456-koncepcii%D1%97-organizaci%D1%97-mizhnarodnix-sistem.html>

15. Анилионис Г.П., Зотова Н.А. Глобальный мир: единый и раздельный. Эволюция теорий глобализации // Г. П. Анилионис, Н. А. Зотова. – М.: Международные отношения, 2005. – 676 с.

16. Богатуров А.Д. Современный международный порядок // Современные международные отношения и мировая политика / Отв. ред. А.В.Торкунов. – М., 2004.

17. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони. – М. : Ладомир, 2004. – 384 с.

18. Abrahamsson H. Seizing the Opportunity: Power and Powerlessness in a Changing World Order / H. Abrahamsson. – Gothenburg, Sweden : Dept. of Peace and Development Research, Gothenburg University, 1997. – 345 p.

19. Панченко М.Ю. Международный порядок: сущность и механизмы [Електронний ресурс] / М. Ю. Панченко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 14.08.2008. – Режим доступу: <http://jurnal.org/articles/2008/polit72.html>

20. Понятия и категории [Електронний ресурс] / Вспомогательный проект портала "хронос". – Режим доступа: <http://ponjatija.ru/taxonomy/term/7700>

21. Современный философский словарь / под общей ред. В. Е. Кемеровова. – 3-е изд. испр. и доп. – М. : Академ. проект, 2004. – 864 с.

22. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв. [Текст] : [в 3 т.] / вступ. ст., ред. Ю.Н. Афанасьева. – М. : Весь Мир, 2006 – Т. 2 : Игры обмена : историческая литература / [пер. с фр. Л.Е. Куббеля]. – 2006. – 672 с.

23. Социально-экономическая география современного мира [Електронний ресурс] / [Текст] : учеб. / В. Л. Мартынов, Э. Л. Файбусович. – Москва : Академия, 2010. – 249 с. – Режим доступу: http://studme.org/183407/1926387/geografija/mir-sistemnyy_analiz

24. Chase-Dunn C. Global Formation: Structures of the World-Economy / C. Chase-Dunn. – Oxford, England, 1998. – 423 p.

25. Wallerstein I. The Modern World System, I : Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century / I. Wallerstein. – L, 1974 – 410 p.

26. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И.Валлерстайн; [Пер. с англ. П.М. Кудюкина под общей ред. Б.Ю.Кагарлицкого]. – СПб. : Университетская книга, 2001. – 416 с.

27. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология ХХІ в. / И. Валлерстайн; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2004. – 368 с.

28. Николаев Е. Світ-системний аналіз І. Уоллерстайна як сучасний методологічний підхід до аналізу розвитку світового господарства / Е. Николаев // Людина і політика. – 2002. – № 6. – С. 121-132.

29. Wallerstein I. The Politics of the World Economy / I. Wallerstein. – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – 191 p.

30. Филатова Ольга Юрьевна. Эволюция современной мир-системы в ХХ – ХХІ вв. : 23.00.04 Филатова, Ольга Юрьевна Эволюция современной мир-системы в ХХ – ХХІ вв. (Сравнительный анализ неомарксистских концепций) : Дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 СПб., 2005 195 с. РГБ ОД, 61:05-23/352

31. Цыганков П.А. политическая социология международных. отношений: учебное пособие [Електронний ресурс] / П.А. Цыганков. – М.: РАДИКО, 1994. – 320 с. – Режим доступу: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/cugan/08.php>

32. Rasset B., Starr H. World politics. Menu for Choice / B. Rasset, H. Starr. – San Francisco, 1981. – 671 p.

33. Keohane R. O. and Nye J. S. Introduction / Transnational Relations and World Politics // R.O. Keohane, J. S. Nye (Eds.). – Cambridge: Harvard University Press, 1972. – 428 p.

34. Kaplan M. System and Process in International Politics / Morton A. Kaplan. – N. Y. : John Wiley & Sons Inc., 1957. – 283 p.

35. Merle M. Sociologie des relations internationales / M. Merle. – Paris, Dalloz, 1974. – 436 p.

36. Brailard Ph., Djilili M. – R. Les relations internationales / Ph. Brailard, M. Djilili. – Paris, Masson, 1988. – 304 p.

37. Rosenau J. Turbulence in world politics: A Theorie of Chande and Continuity. Princeton, New Jersey : Princeton University Press. – 1990. – 504 p.

38. Bloodgood E. The Yearbook of International Organizations and Quantitative Non-State Actor Research / E. Bloodgood // The Ashgate

Research Companion to Non-State Actors / Ed. by B. Renalda – Aldershot: Ashgate, 2011. – P. 19-33.

39. Kegley Ch.W. World Politics: Trend and Transformation. Eleventh Edition / Ch.W. Kegley. – Belmont: Tomson Higher Education, CA, 2007. – V. 33. – P. 577-595.

40. Лебедева М. Акторы в международных отношениях и мировой политике [Електроний ресурс] / М. Лебедева / Российский совет по международным делам. – 09.06.2016. – Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=7780#top

Надійшла до редколегії 01.03.17

М. Фесенко, канд. політ. наук, старш. научн. сотр.
ГУ "Институт всемирной истории НАН Украины", Киев, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙНО-КАТЕГОРИАЛЬНОГО АППАРАТА ПРОБЛЕМЫ КОНСОЛИДАЦИИ СУБЪЕКТОВ МИР-СИСТЕМЫ И НОВОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ПОРЯДКА

В статье рассмотрены понятийно-категориальный аппарат проблемы консолидации субъектов мир-системы в формирование нового международного порядка. Он служит важнейшим компонентом системы логически упорядоченного знания и представляет собой совокупность понятий, категорий и терминов, которые позволяют в обобщенной форме отразить явления, а также связи между ними путем фиксации их существенных свойств, признаков и закономерностей. Понятие является важнейшим логической формой, которая дает возможность выявить существенные, наиболее устойчивые и повторяющиеся связи между явлениями и процессами. Исследованы такие понятия, как "консолидация", "мировой порядок", "международный порядок", "глобальный порядок", "мировая политика", "международная политика", "глобальная политика", "мир-системный подход (анализ)", "мир-система", "субъекты мир системы".

Ключевые слова: консолидация, мировой порядок, международный порядок, мировая политика, международная политика, глобальная политика, мир-система, мир-системный подход, субъекты мир системы.

M. Fesenko, Phd., Researcher
SI "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

CONCEPTUAL-CATEGORICAL APPARATUS PROBLEMS FORMATION OF CONSOLIDATION OF BUSINESS WORLD-SYSTEMS AND NEW INTERNATIONAL ORDER

The article examines the concepts and categories of the problem of consolidation of the world-system in shaping the new international order. It serves as an important component of logically ordered knowledge is a set of concepts, categories and terms that allow a generalized form to reflect the phenomenon and the links between them by fixing their material properties, characteristics and laws. The concept is an important logical form, which makes it possible to detect significant, the most stable and repeatable connection between the phenomena and processes. Concepts such as "consolidation", "world order", "international order", "global order", "World Politics", "international politics", "global politics", "world-systems theory (analysis)", "world-system", "subjects the world system are studied."

Keywords: consolidation, world order, international order, world politics, international politics, global politics, the world system, world-systems theory, subjects of the world system.

УДК 327:316.32

О. Шевченко, канд. політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

В статті розкривається зміст сучасних наукових підходів дослідження глобальних проблем людства, зокрема глобальної зміни клімату. Розглянуто концепції "меж зростання" та "сталого розвитку", як базових наукових підходів осмислення та врегулювання сучасних глобальних проблем. Особливу увагу приділено теорії "меж зростання", в рамках якої вперше було побудовано глобальну агреговану прогностичну модель майбутнього. Автор показує сучасну функціональність даного концепту при дослідженнях глобальних змін клімату, оскільки фактор зміни клімату в рамках даного концепту розглядався як один з вирішальних викликів існуванню людства. Також в роботі показано, що дана концепція сприяла раціональному осмисленню цінностей індустріальної культури і стала каталізатором розробки і прийняття нових концепцій, до яких віднесено концепт сталого розвитку. Автор показує, що головною передумовою становлення сучасних концепцій дослідження проблеми глобальної зміни клімату стало усвідомлення і розуміння на міжнародному політичному рівні тих змін, які сталися в світі в середині ХХ століття.

Ключові слова: глобальні проблеми сучасності, зміна клімату, межі зростання, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток людства, досягнення науково-технічного прогресу, політичні та соціальні зрушення визначають сьогодні напрям еволюції. З іншого боку зазначені позитивні трансформації актуалізували проблеми, з якими стикнулося людство в новому тисячолітті. При чому ці проблеми стосуються не конкретної людини, країни чи території, вони здатні впливати на перспективи розвитку та існування планети Земля та людства і цілому. До таких глобальних проблем сучасності традиційно відносять проблеми природо-економічного характеру, соціального та політико- і соціально-економічного характеру. Однією з найактуальніших загроз людству, згідно з класифікацією ООН, сьогодні є глобальна зміна клімату на планеті. При чому, як зазначено в підсумковому документі 21-ї Конференції сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй щодо зміни клімату, всі країни світу "можуть страждати не лише від зміни клімату, а й також від впливу заходів, що здійснюються з метою реагування на нього" [1]. В документі також наголошується на "необхідності в ефективному та прогресивному реагу-

вання на термінову загрозу зміни клімату на основі найкращих наукових знань".

Мета дослідження – визначити та охарактеризувати базові наукові школи та концепції дослідження проблеми глобальної зміни клімату та методи глобального модкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Факт зміни клімату сьогодні визнають як вчені, так і політики. Вважається, що вперше ідею про те, що причиною підвищення температури земної атмосфери є парникові гази, була висунута відомим шведським вченим С.Арреніфусом ще в 19-му столітті [2]. Вона знайшла своє підтвердження завдяки численним моделюванням клімату, які підтвердили антропогенний парниковий ефект.

Умовно роботи всіх фахівців, які досліджують зазначену проблему, можна розділити на чотири групи: тих, хто є прибічниками глобальної зміни клімату та глобального потепління зокрема ті, які вважають, що основною причиною подібних змін є господарська діяльність людини; дослідження фахівців, які визнають факт гло-